

AZ ILLUZIÓ.

(Harmadik közlemény.)

A HÁZAS életben akkor állandó a köl-
tészet, ha egyik a másikról egész bi-
zalommal elmondhatja: *én vagyok még
egyszer.* Ezt az illuziói szilárd alapot,
senki sem irta le szebben, mint *Mill
Stuart*, Avignonban, neje sirjánál ke-
sergve irt művében (*The subjection of
Women*), midőn így kiált fel: »mi a há-
zasság akkor, ha két mivelt szellemű
egyén, egy nézettel, egy szándékkal, egy
szellemi hatalommal és kölcsönös fenső-

séggel szövetkeznek, így, hogy mindenik repes örömében, ha társára néz, s örvend, ha vezető vagy vezetett lehet a haladás ösvényén: nem kísértem meg leírni. Azokra nézve, a kik ezt felfogják: nem szükség; s a kik felfogni nem bírják, egy entuziaszta álmának tetszik. Az élet mutatja, hogy nem mindenütt ilyen a házassági viszony, s hogy miben áll a kettő közti ellentét, hadd mondja el azt egyik barátomtól kölesöngzőt eme néhány rim:

Illuzió és prózai való.

Szívnek első dobbanása,
Ifjú lelkek álmodása,
Szerelemnek sovárgása...
Szűz leányka pirulása...
Délceg ifjú vallomása...
Templom ének szent bűgása,
Esküvő pár fogadása....
Boldogító szent ígézet:
Ez akkor a szent költészet.

Ime szóbeli karcolata a Mayer F. tableauteba szedett csinos »falusi történetnek,« minek vége a *holtomig, holtodig*. A vázlatnak ígéző színezetet ad az illuzió, s előáll az életnek az a festménye, melynek értékét az idő csak növeli. De nem mindenüvé szegődik be az illuzió házifestőnek, mert gyakran megtörténik, hogy

Napok múlnak, múldogálnak
Eltűnnek az édes álmak;
Hervadozó rózsza szálnak
Levelei elhullanak,
S a tövissek előállnak.
Zsémbes párra gondok szállnak,
Néha fergeteggé válnak, —
Szítkok, könyvek hulldogálnak;
S lesz halála számos tálnak,
Habpíjának, pipaszárnak...
Együtt élnek, s külön járnak,
Kozmás ételt vacsorálnak;
Nő a levest agyon sózza:
Ez akor a rideg próza.

(Cf. ...)

Ebben a karcolatban a festő-ecset helyét a pipaszár és a seprű, két született op-

pozicionális nagy hatalom pótolja. Hogy az illúzió ezektől úgy fél, mint gonosz lélek a triangulumtól: fölösleges emlegetnem.

3. A család kebeléből legközelebb a társadalomba lépünk, a hol minduntalan találkozunk csalképzetekkel, nem-teljes-, vagy mondjuk ki közéleti illúziókkal, csalképekkel. Legelől találjuk a családból félig kilépett ifjak nevelőintézetét; lépünk be, minő illúzióra találunk? Isten — mondja Hugo Viktor — minden ifjunak két kincset adott, a mi sok gazdagnál nem található: a *munkát*, a mi szabaddá; a *gondolatot*, mely jelessé teszi. S lám a mai ifjuság nagy többsége abban a csalóka képzetben él, hogy nem is szükséges fölöttébb az a munka, s a gondolat helyét kipótolja az ábránd. Herkulesse válni küzdés nélkül; megtalálni az igazságot annak forró szeretete nélkül; mozgásba hozni néha-néha a kedélyt, csupán a sport kedvéért, hogy mozgásba jöjjön: a ki ezt helyesnek tartja, az aláírja azt is, hogy a mai ifjuság nagy része már tizenöt éves korában nem bír illúzióval, s azok helyett utólérhetlen ábrándokért, fantazmákért rajong. Mire aztán azoknak nagy részétől árcsökkenés útján megmenekült, az ábrándos vén ifju férfi helyett férjjé nővi ki magát.

Ábránd a képzelet által felfújt képzet; melyben édes kevés a hit összetartó eleme; az érzelem helyét pedig sóhajokba áztatott holdsugár pótolja. Ha az élet szele ezt a felfuvalkodott aggregátot összeaszalja, s az elillant holdvilág helyét mesterkelt copf váltja fel: kész az előítélet. És ha idő jártán az előítéletbe beleköltözik a hét szűk esztendő, elé áll a fixa idea (rögeszme), a szellemi podagra, miből alig van felgyógyulás.

Távol legyen, hogy az említettem fogyatkozásokért az ifjuságot magát vádoljam. Leginkább hibás e tekintetben a tapintatlan nevelés, mely az értelem tele tömését tartja első rendű feladatnak; holott a pusztá tudás hideg fuvalatára, az érzelem melege és az egészséges képzeletműködés üdítő harmata

nélkül kiszárad, megreped a kedély. Innen ifjainknál a harapozó hangulat nélküliség, pesszimizmus; legfentebb anyyi illuzió, mennyinek teremtésére a felszálló szivarfüst elegendő. Hibás másfelől a társadalom, mely az illuzió apályának korát éli. Régen sokat hittek, keveset tudtak, s tarkáló illuziókkal dicsekedtek az emberek; ma keveset hiszünk, sokat kételkedünk, s kételyünkkel az illuzió szárnyainak sok tollát kitépjük.

Egyetlen egy van a mai iskolák közt, mely anyai gonddal ápolja a kedélyt; az illuzió szigete a száraz földön: a gyermekkert. Egyebütt az értelmet dresszirozzák, s megszenvedik, hogy a kis tanulónak külön irodája legyen. Láttam már 2-ik 3-ik gimnáz. osztályos tanulót, a ki gyűlésbe ment, tanácskozni, mint hajdan a decemvirek és presbiterek tettek; gyűlés után a lilipusi szeptemvirt mamája tejespéppel traktálta, mert tejfogai kihullása miatt, husos eledelhez nem foghatott.

Csudálatos, az iskolai élethez mégis sok illuziónk tapad, a mi sajátkép abból az időből való, midőn még az iskolát »alma maternek« hívták, mikor egész holtig emlegette az x-i iskola volt növendéke, hogy a szellemi versenyben, hogy győzték le az y-i iskola növendékeit. A mult században, s még a jelen század első negyedében is nem csak a franciák gyűlölték az angolokat és az angolok a franciákat régen megrozsdásodott előítéletek miatt; hanem egyik főiskola növendékei egy másik növendékei iránt néha a legfurcsább illuzórius képzeteket tápláltak. E század elején még pl. Sárospatakon azzal a csalképzettel voltak, hogy a debreceni iskolából kikerülteknek felső kontignációjuk csupa Toricelli-féle űrből áll; a debreceni »alma mater« fiai pedig abban az illuzórius nézetben voltak, hogy a pataki diák, ha üres fővel nem született, hát az iskolában bizonyosan hájfejűvé vált. Amazok münéven sáskák, emezek spiríték voltak. Nagyon megszorult az a spirite, a ki néhány szupplikánsnak nevezett pataki vándorsáska közé akadt ut közben; viszonyt

ja volt annak a sáskának is, a ki két-három spirite körmei közé került; annak nagyobb volt a sanyargattatása, mint ha élve került volna spiritusba. Mondanom sem kell, hogy nem létezett Debrecenből kikerült oly rektor, a kinek gyarló rektori fizetéséhez hatalmas pótlékul ne járult volna az az illúzió, hogy hát ő többet tud, mint Patakon az összes nagytiszteletű tanárok. Ennek »a nagy tudománynak« egészsége azután nagy áldomást szokott csapni rektorom az ifju diákokkal. Az ily lakomákon rendszeren egy bibliai csuda szokott történni, a viznek borrá változása, teljességgel nem misztikus, hanem nagyon is racionális módon. A míg ezt a *lukmá*-nak keresztelt folyadékot a diákok nem kostolták, abban az édes illúzióban voltak, hogy tisztességes egy ital; de midőn egyszer a pohár fenekét meglátták, keserves torokköszörülés és homlokukon az u. n. kinizomnak rángatózása csalhatatlanul bizonyítja, hogy ettől az italtól hirtelen eléállanak a hallucinációt okozó görcsök bárki fiánál. Az is fel van írva egy, a Jókai által érdekesen leírt csittvári krónikához hasonló könyvben, hogy e század huszas éveiben, éppen egy ily hármában keservesen mulató társasághoz talált bekopogni tiszteletes Sasvári István uram, hírneves pataki togátus. Rektorom a különben kolibri természetű vendégnek az utolsó helyet mutatá az asztal végén, gyakran ismételt *kend, hallja maga* cimezgetések kíséretében. Hány éves, diák öcsém uram, szólítá meg a jobb-ján ülő debrecenit a rektor, a kis sáska megszégyenítésére bevetésképen. Két éves felelt ez önérzettel, és öcsém uram, fordult a másik kedvelt ifjuhoz; én is két éves diák vagyok, lőn a válasz. Hát kee, ott az asztal végén? Én annyi vagyok, mint azok ketten. Hm! mond fejcsóválva a tudós kérdezősködő, s tud-e annyit mint ők ketten? Tudok annyit, mint keetek hárman! mond a türelmét veszítve Sasvári, a mi mint villámcsapás hatott mindhármok tudományi illúziójának eloszlatására...

Vannak a közéleti illúziók közt tel-

jesen ártatlanok, de vannak ártalmasak is. Férfiaknál a felszálló füstgomoly, hirtelen elmuló pszichikus és érzéki illúziók termőföldje; nőknél a divat szerzője a füstoszlop képen elszálló csalóka képeknek. Ez az ártatlan szülött, a divat, régi árva; apja nincs, a ki az akarna is lenni, csak mostoha apa; édes anyja egy szikrázó kedélyű nemzet. A szelleműs árva minden évszakban rendre tartják a kontinensek hölgyei, a kik az árvának hűséges és szívbeli dajkái; mert hát a divatos ruha egyik korrektora, illetőleg nagyon jól díjazott szerzőtársa annak az illúzióknak, melyet a természetes szépségnek egy magára kell vala életre hívni.

Volt egy mélyen begyökerezett illúziója a régi társadalomnak, az ember kiváltságos és a többi állatokétól teljesen eltérő helyzetéről a természetben, a miért újabb időben annyi kalamárisnak lett vére hullása és ludtollnak örök halála. Elhiszem, hogy sokaknak keserve sen fájt és fáj ma is ettől az illuzorius képzettől való megfosztatás, hogy ő nem más agyagból van gyurva, mint a többi állatok; hisz nagyon édesen esett így szólni az értelmesebb felsőbb rendű állathoz is: »félre szemünk előtt; a te családod füvet legel, nyers húst eszik: mi az istenekhez tartozunk!« Ámde, ha az ember méltóságát nem hüvelykujja mozgékonyosságába helyezzük, hanem beltermészetünk kiváló vonásaiba: úgy találjuk, hogy eltekintve pszichikus természetünk csudálatra méltó berendezésétől: maga testünk szerkezete, a felsőbb rendű állatokkal közös törzstől származása elvének elfogadása mellett sem veszít értékéből, s ez idő szerint az ember a tetőzete a szerves lények világának. Avagy mutassatok állati testet, melyen a tagok szimmetriája, a bőr elevensége, az arculat beszélő vonásai, a szemek ragyogása, az izmok rugékonysága, az ajkak pírja, a haj aranyszíne oly bűbajos összhangba olvadnának, mint az emberi testen, melynek képére alkotja a művész ember a maga isteneit is? Vagy Leonardo Monne Lisája, Rafáel Fornarinája, Tizian Florája, Rubens és Van

Dyck beszédében kifogyhatatlan nőalakjai: vagy az antik műre mekek közül egy medicei, milői, kapitoli Venus, nem fogják-e ezután is a műértők ezreit a legédesebb illuzióba ringatni? hogy elvigyék a világ minden részeibe a szívökbe véselt édes képet.

Az emberi természet teljes nemismerése teremtet meg egy rakás illuzórius fogalmat az ember és ember; az ember és az állam viszonyáról egymáshoz. Ilyen az a nálunk és sok helyütt fennálló szerencsétlen csalképzet, mintha a vagyonosabb más husból és vérből volna alkotva, mint mások; mintha a birtok az embert emancipálná a munka és a műveltség alól; mintha a társadalmi rangfokozat fogatlan létrájába fogantozás valakinek nimbuszt szerezne; mintha... de miért tartsak szemlét a társadalom hamis pénzei fölött? Örvendjünk, hogy nemcsak az állami pénzjegyek, hanem a társadalmi külértéket mutató fokok is nagy devalváción mentek keresztül, s ma elmondhatjuk, hogy azok csak sok nimbuszszal környezett illuziók voltak, s a ki ma is hisz bennök, oly szánandó rögeszmében szenved, mint a ki azt hiszi, hogy még mindig Kornis a gubernátor Erdélyben. Mint a hűlés hidegleléssé vagy tifuszszá, épp úgy fajulhat a hamis illuzió előítéletté, rögeszmévé, monomaniává stb.

A társadalom és az állam egybeforrt voltának csalképzetén alapul a kasztrendszer, midőn a társadalom legfelsőbb rétege, az állam szentségét magának vindikálja. Ide tartozik az uralkodó és alattvalók egymáshoz való viszonyának, régesrég óta, illuzórius volta. A legrégebbi államokban az uralkodó nem emberi, hanem isteni származásu, embererőt tulszárnyaló hatalommal. Imádat tárgya, mint az istenek és félistenek. Idő folytán, ezt is, meg azt a drága étkekkel hizlalt csalképzetet is, mintha az uralkodó feltétlenül rendelkezhetnék alattvalói életével és birtokával: ma már minden civilizált országból száműzték, s jelenleg a szerencsétlen menekültet a Fiji szigetek lakói dédelgetik gyökerek.

kel és sáskákkal. Az »isten kegyelméből« való államtan elesett a nagy napoleoni csaták mezején, a feltámadás reménye nélkül, s megszületett helyette, amit addig illúziónak, rajongásnak, rögeszmének hívtak: a nemzeti akarat uralma. Régen az állam természet fölötti illuzórius lény, mondjuk ki isten volt kicsinyben; ma nem egyéb, mint az *ember nagyban*. Régen az állam szerződött az istenekkel: Egyiptom Osirissel, Isis-sel, Athen Pallassal; Jeruzsálem Jehovával; Róma Jupiterrel; s a polgárok tartoztak a szerződést kötelezőnek elismerni. Talán innen származik némely szláv törzs diplomátának még ma is tartó azon egyoldala meggyőződése, hogy a vallás, politikai és műveltségtörténeti szempontból, a nyugodt állam és magánéletnek legszilárdabb támasza, s a népek megfékezésének egyetlen *eszköze*. Azonban általában véve ez az egész tan, a divatból kiment csalképek lomtárába került, mert ma minden egyesnek saját dolga, istenhez való viszonyát, önmagának megalkotni. Tudjuk hírlapi hirdetésekből, hogy árulnak u. n. univerzál tinkturákat és csuda-tapaszkat; régen léteztek univerzál alkotmányok a forrongó népek lecsillapítására és csuda hatású szerek, vérökből a »materia peccans« kiűzésére: s mindezek ma előttünk elkopott és eldobott illuzórius dolgok. A gyermektársadalom kinőtt az államhatalom festett bölcsőjéből, melyben oly sokáig, édesdeden aludt s Argyrus királyfiról álmodott, aki az aranyfa termését minden éjjel leszedte. Ma ő az Argyrus király, s édes illúziók közt várja a népszabadság aranyfájának első termését...

Valóban nincs a mi társas életünknek egyetlen zuga, a hova csalképzet egy vagy más, ártalmas vagy szelid alakban be ne férközött volna. Az államélet legmagasabb körein, az államhatalom istentől származásának hitén kezdve, a paradicsomi Ádám és Évától fogva, akik abban azzal az illúziókkal takaróztak, hogy az Éden kertművelés nélkül is, az ő örök tulajdonuk, le a mai közélet leg-

apróbb jelenségéig,* mindenütt találkozunk a csal illuzió faképével. Még a tudomány körét sem szabad kivennünk az illuzió hatalma alól. Az »azt hittem,« »csalódtam« leggyakoribb kifejezésünk közéleti illuzióinkra.

A tudományos téren a teljes illuzió csak kölcsönként agens, csak üvegházi növény: például az ideálokért való, vagy a tudományos igazságok fölfedezésekor érzett lelkesedés alkalmával. Hogy a nem teljes illuzió, a csalképzet itt is eléggé fel magzott: bizonyítják a nap föld körüli forgása; az emberi testben többféle vér keringése, a világosság sugarainak szembe való szállása, a velünk született eszmék beltermészetünk törvénynélkülisége, akaratunk föltétlen szabadsága, az ember végrendeltetése, a világ végéről szóló föltevések stb. tarkánál tarkább csalképzeteinek légiói, melyek lassanként a fiksz ideák, hallucinációk rangfokozatára jutottak, s az anthropologiai gyűjteményekben, az Ichthiosaurus, Plesiosaurus, Labyrinthodont s más ősvilági szörnyek polcaira kerültek és kerülnek, az utóvilág retentő bámulatára.

Ha a tudomány terén magas korig feltáplált csalképzeteink egymásután régiségi muzeumba kerülnek: semmi kárunk benne, sőt nagy hasznára szolgál a haladásnak. Ha az égről mind lehullanak és elhamvadnak a meteoritek, a legnagyobb csillaghullás után is ott marad egy megmérhetetlen csillagrendszer: a tejút. Ott marad a kedélyvilág tejútja milliárd csillagaival, s csak a művészet és vallás tejlődésére van szükség, hogy a Shakspere, Moliére, Byron, Göthe és Petöfi-féle szellemek uj meg uj köreit fedezzék fel ennek a beláthatatlan világnak.

(Negyedik közlemény következik.)

FELMÉRI LAJOS.